

Waterkracht versus mechanische drijfkracht

Evolutie van de watermolens in Geraardsbergen en deelgemeenten

deel 3 en slot

Jacques DE RO

In de laatste twee nummers van Gerardimontium werd de ontwikkelingsgeschiedenis van de watermolens geschetst. De molenaar werd door de opkomst van een steeds verder doorgedreven mechanisatie voor een belangrijke keuze geplaatst: behoud van de waterkracht of invoeren van de mechanische drijfkracht. Een keuze die niet alleen moest gemaakt worden voor de watermolens die zich op het grondgebied van de stad Geraardsbergen bevonden. Ook de molenaars in de deelgemeenten werden met de nieuwe technologie geconfronteerd. In de vorige bijdrage kwamen de watermolens van Goferdinge, Grimminge, Idegem en Nederboelare aan bod. Maar ook in Ophasselt, Smeerebbe-Vloerzegem, Viane, Zandbergen en Zarlardinge werkten eertijds molens op de kracht van water.

6.6. Ophasselt

In het midden van de 11de eeuw werd er bij een goederenruil tussen de graaf van Vlaanderen en het klooster van Verdun drie watermolens genoemd, die volgens F. De Chou vermoedelijk behoorden bij de drie (latere) heerlijkheden in Ophasselt: Hasselt ter poort, het Vrije en Moorenbroek. De twee laatstgenoemde molens worden ook geciteerd in de penningkohieren uit 1571. Over de eerste, gelegen op de wijk Morenbroek, staat vermeld: “*Jan van Hughevelde brinct over syne behuysde stede ende erfve metten watermuelen daer anclevende gheextimeert jaerl. weerdich synde 48 ponden tsiaers*”. Er zijn geen latere vermeldingen bekend, wat er op kan wijzen dat de molen vernield of afgebroken werd.

Een tweede watermolen was gelegen op de plaats “*Vrijheid*” en kan vandaag nog gelokaliseerd worden langs de Watermolenbeek in het gehucht “*Abeelle*”, thans Vrijheid nr. 52 (afb. 37). In 1571 behoorde de molen toe aan de Heer van Ophasselt: “*Matheus Van Eerdenboyeghem bringt over de watermuelen binnen Vrijen ter Hasselt door hem gecocht* (van Joos vanden Broucke en verpacht aan Adriaan Van Cauwenberghe) *met drie dachwant groen waerde, samen 24 ponden*”⁵⁸.

Diezelfde molen werd volgens een renteboek uit 1624, dat zich in het archief van de Sint-Pietersbandenparochie van Ophasselt bevindt, uitgebaat door Gilles van Lierde, want hij “*es zchuldich eene rente van viere mokenen cooren tsiaers bezet*

up zyne water Meulene ende erfachtichede vandien ghelegghen buyten ende binnen der vryhede deser prochien...”.

In de 18de eeuw werd de watermolen bewoond (en geëxploiteerd?) door een telg van de familie De Clippele uit Steenhuize. De oudst bekende was Jan De Clippele (°1664), vanaf 1712 echtgenoot van Josefa De Braekeleer (†1758) uit Ophasselt. Hun dochter Joanna De Clippele (1724-1787) bewoonde eveneens de molen, zij huwde in 1763 met Martinus Matthys (†1777) uit Sint-Maria-Lierde.

In 1773-1775 was er enige beroering ontstaan in de gemeente, toen Joannes Vander Biest, oud-burgemeester van Zarlardinge, een verzoekschrift had ingediend bij

⁵⁸ F. DE CHOU, *op. cit.*, p. 10; J. DE BROUWER, *op. cit.*, p. 206.

Afb. 37: de watermolen met rad langs de Watermolenbeek te Ophasselt (vóór 1940)

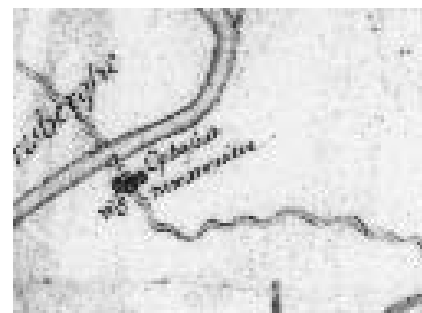
de Rekenkamer tot het bekomen van een octrooi voor de oprichting van een koren- en oliewindmolen op de plaats “Cruysvelt” aldaar. De gravin-douairière de Lannoy,

vrouwe van Ophasselt, had zich verbeterd verzet tegen dergelijk plan want ze vond dat “de gemeentenaeren der selve prochie meer als om ghenoeghen

ende seer commodieuselyck connen worden bedient door de graenmolens de welcke hun in deselve prochie bevinden, te weten eenen waermolen ghecitueert op eene considerabele beke ende den anderen wesende eenen wintmolen”. Zij beweerde tevens dat zij in het bezit was van “het exclusif recht van waeter ende windt mitsgaeders maelderye binnen de ghedeelde prochie van Ophasselt ter exclusie van de majesteydt”, wat Vander Biest meteen trachtte te weerleggen... De autorisatie zou er hoe dan ook nooit komen⁵⁹.

Anna Maria Matthys (1764-1797), dochter uit de echtverbintenis de Clippele-Matthys, bewoonde vanaf 1782 met haar echtgenoot Joannes De Cooman (1756-1825) de watermolen aan de Watermolenbeek.

Uit deze periode is een fragment van een figuratieve kaart bewaard gebleven, vermoedelijk van de hand van landmeter Bartholomeus Van Damme, waarop de watermolen naast andere in de omgeving werd geschetst (afb. 38).

Afb. 38: detail uit “Caerte figurative vande Situatie gheleghentijd ende distantie vande Respective naervolghende waeter ende wintmeulens, ...” (s.d.)

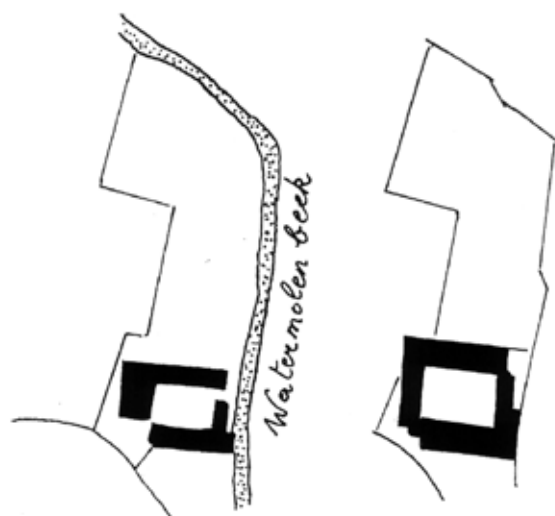
⁵⁹ M. COCK, F. JALET, *Het renteboek van de Kerk en de Armen van Ophasselt 1624*, Ophasselt, 2004, p. 44, f. XXXVJ (164), met dank voor deze verwijzing aan de Heer H. Van Muylem uit Steenhuize-Wijnhuize (10 mei 2004); Genealogische inlichtingen over de vroegere bewoners van de watermolen werden ons bezorgd door de huidige eigenaar, de Heer Albert Berlangée. Er kon geen link gelegd worden met de bekende familie De Clippele uit Steenhuize (A. BOUSSE, *Oude geslachten uit het Land van Aalst: de Clippele*, in *Het Land van Aalst*, jg. 11, 1953, pp. 271-292); P. HUYS, *Molen en molenaar te kijk gesteld. Molinologische opstellen II*, Gent, 1996, p. 292.

Afb. 39: gezicht op de Watermolenbeek en het molenhuis te Ophasselt (begin 20ste eeuw)

Afb. 40: gezicht op de Watermolenbeek en het molenhuis te Ophasselt (vóór 1946)

1946 (schets 3)

Volgens de eerste kadastrergegevens (20 augustus 1834) blijkt dat de site toebehoorde aan molenaar Petrus Joannes Van Eesbeek (1801-1883), afkomstig uit Denderwindeke en gehuwd met Anna Maria De Cooman (1774-1856). Het betrof een graanwatermolen (Enige Sectie, vanaf 1857: Sectie A 222, 90 m²) en een woonhuis (vermoedelijk met schuren, stallingen en landerijen, gezien de aanzienlijke perceelsoppervlakte: Enige Sectie 223, 1.200 m²). De mutatieschets toont ons een beeld van twee L-vormige gebouwen langs de beek tegenover elkaar gelegen en die zo een rechthoekige binnenkoer vormen met twee doorgangen. Naast het malen, werd door de bewoners ook het land bewerkt en werden hoedieren vetgemest (afb. 39, 40).

Charles-Louis De Brauwer (1825-1873) uit Ophasselt nam door zijn huwelijk in 1844 met Sofie Van Eesbeek (1833-1887) de taak van zijn schoonvader over. Hun dochter, Hortense-Marie De Brauwer (1866-1955) was pas 21 jaar toen zij in 1887 de zware taak van haar overleden moeder op zich nam. Met de hulp van molenaarsknechten slaagde zij erin het familiebedrijfje verder te runnen. Vanaf 1902 werd zij bijgestaan door haar echtgenoot, Charles-François Berlangée (1860-1944) uit Ophasselt (afb. 41).

Opmerkelijk is dat de molensite gedurende de hele 19de eeuw gevrijwaard bleef van elke technologische innovatie. Alleen in 1874 werd een deel van de agrarische gebouwen vergroot. De molen werd op de drijfkracht van water verder uitgebaat. Tegenover het bovenslagrad, aan de overzijde van de beek, stond een klein

Afb. 41: Hortense-Marie De Brauwer (1866-1955) met haar echtgenoot Charles-François Berlangée (1860-1944)

Afb. 42: luchtfoto van de gesloten hoevegebouwen te Ophasselt met watermolen en uiterst links de oliemolen (begin der zeventiger jaren van de 20ste eeuw)

”stampkot”, deels opgetrokken in hout, maar niet opgetekend in de opmetingsschetsen van het Kadaster. Dit gebouwtje verdween voorgoed in het midden van de zeventiger jaren van de vorige eeuw (afb. 42).

De laatste molenaar was Jules-Jean-Marie Berlangée (1904-1969), hij huwde in 1935 Jeanne Schriels (°1909) uit Galmaarden. Laatstgenoemde bewoont anno 2003 nog met haar zoon Albert Berlangée (°1939) het molenhuis. In 1931 viel de watermolen voorgoed stil. Het schoepenwiel werd in 1940 verwijderd en de stalen as, die de graanmolen met de oliestamperij verbond, werd gerecupereerd voor de watermolen van Galmaarden (afb. 43). Het molenhuis werd in 1946 met één bouwlaag verhoogd en van een nieuwe gevelsteen voorzien. De achterliggende hoevegebouwen werden vergroot tot 1.380 m²

grondoppervlakte en vormen vandaag nog een gesloten geheel met binnenplein⁶⁰.

6.7. Smeerebbe-Vloerzegem

De watermolen, gelegen langs de Molenbeek te Smeerebbe op de plaats “*Kerkeveld*” (vanaf de tweede helft van de 19de eeuw: “*Turkeveld*”) wordt voor het eerst vermeld in de penningkohieren uit 1571: “*De wede Luyk De Vincke bewoont haer hofstede wesende enen watermuelen op de beke staende zonder vijvere, erve groot wesende een half bundre*”, de watermolen was dus 200 roeden groot en de cijns bedroeg 112 ponden. Net als een groot deel van het dorp, behoorde de site tot het einde van de 18de eeuw vermoedelijk toe aan de Sint-Pietersabdij te Gent⁶¹.

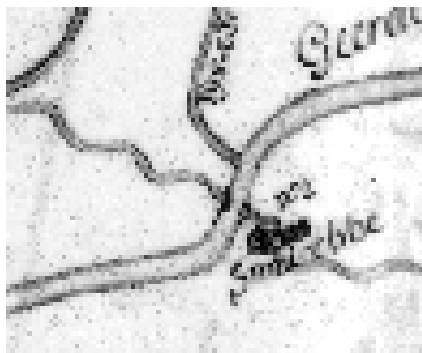
Op een fragment van een figuratieve kaart uit de late 18de eeuw staat de watermolen

Afb. 43: de plaats waar vroeger het waterrad stond bij de watermolen te Ophasselt (april 2003)

⁶⁰ SAG (Stadsarchief Gent), *Fonds Napoléon De Pauw*, nr. 4336; AKG, doc. 212, Ophasselt, dl. 1, art. 115; dl. 2, art. 510; dl. 4, art. 1090; dl. 6, art. 1644; inlichtingen verstrekt door Mevrouw J. Schriels en de Heer A. Berlangée.

⁶¹ F. DE CHOU, *op. cit.*, p. 10; J. DE BROUWER, *op. cit.*, p. 211.

Afb. 44: Detail uit "Caerte figurative vande Situatie gheleghentijd ende distantie vande Respective naervolghende waeter ende wintmeulens, ..." (s.d.)

afgebeeld (afb. 44) (zie ook Ophasselt).

Bij het proces-verbaal van afpaling d.d. 15 maart 1819 was er sprake van een graan- en een oliewatermolen, beide toebehorend aan Josse De Backer. Er werd vastgesteld dat heel regelmatig

bij gebrek aan watertoevoer het waterrad stillag en er beroep werd gedaan op paarden⁶². Tijdens de eerste helft van de 19de eeuw waren Leo De Backer (°Smeerebbe-Vloerzegem 1792) en zijn zuster niet alleen eigenaars van de graanwatermolen (Sectie B 362bis, samen met het molenhuis, de stallen en de schuren 1.830 m² groot) en de oliewatermolen (Sectie B 381, 100 m²), maar bezaten er tevens een boomgaard (Sectie B 365, 500 m²), een tuin (Sectie B 363, 900 m²), twee partijen weiland (Sectie B 366 en 369, samen 5.530 m²), een partij bos (Sectie B 380, 3.450 m²), een landweg (Sectie B 361, 600 m²) en twee zogenaamde "poelen" (Sectie B 360, 250 m² en Sectie B 364, 720 m²). De grootste "poel" had de vorm van een U-vormig kanaaltje, lag rechts van de molengebouwen en was niet verbonden met de

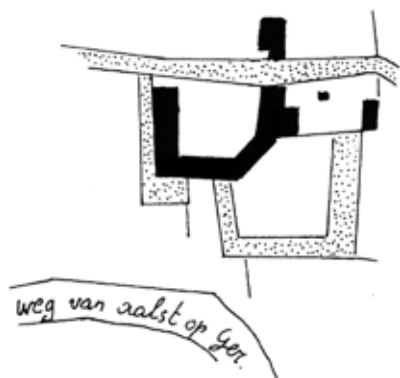
beek. Dit in tegenstelling met de kleine "poel", die links het complex in L-vorm omzoomde en uitmondde in de beek. De eertijds witbeschilderde hoevegebouwen lagen rond een centraal gekasseid binnenplein in U-vorm en waren vanaf de steenweg van Aalst naar Geraardsbergen bereikbaar via een inrijpoort, opgetrokken in de eerste helft van de 19de eeuw. Naast het molenhuis, dat dateerde uit de eerste helft van de 18de eeuw, lag langs de beek de graanmolen met waterrad en aan de overzijde de uit steen opgetrokken oliemolen.

Op 6 december 1858 werden alle vernoemde bebouwde en onbebouwde percelen, op dat ogenblik in het bezit van Thérèse De Backer en Pierre De Vylder, particulieren te Gent, voor notaris Van Der Linden toegewezen aan David Vermeiren

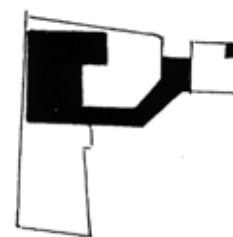
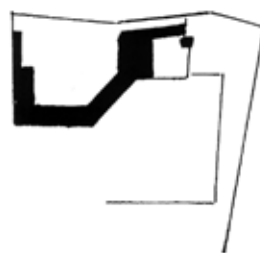

Afb. 45: familiefoto Van Steenberge voor de molengebouwen te Smeerebbe-Vloerzegem (eerste kwart 20ste eeuw)

⁶² Inventaris van de wind- en watermolens..., pp. 94-95.

1881 (schets 7)

1963 (schets 16)

(° Denderwindeke 1791), dokter te Idegem. Gegevens over exploitatie van beide molens uit deze periode zijn niet voorhanden. Op 5 januari 1875 werd ditmaal voor notaris Vandamme te Nederbrakel het hele goed door Idonie Delefevre, weduwe van David Vermeiren en landbouwster te Idegem, in het openbaar verkocht aan Victor Van Steenberge (afb. 45, 46) en anderen, landbouwers te Steenhuizen⁶³.

Afb. 46: Victor Van Steenberge en zijn echtgenote op latere leeftijd (eerste kwart 20ste eeuw)

Als nieuwe eigenaar-uitbater van de oude watermolen, wou Van Steenberge voor de drijfkracht van zijn bedrijf niet langer afhankelijk zijn van het stromende water uit de beek. Bij zitting van de gemeenteraad van Smeerebbe-Vloerzegem van 21 oktober 1879 werd hem toestemming verleend voor de installatie van een stoommachine van 14 P.K. en een stoomketel van 6 atm. in de graanwatermolen (na de transformatie: Sectie B 362^{a-bis}, 120 m²). Dit besluit werd bekrachtigd door de Bestendige Deputatie van Oost-Vlaanderen op 17 januari 1880. Stoomtuig en ketel werden door François Hoebeke, “mekaniekmaker” te Geraardsbergen, ondergebracht in een nieuw L-vormig gebouw, dat gehecht werd aan de molen en langsheen de Molenbeek liep. De rook werd afgevoerd langs een pijp naar de twaalf meter hoge schoorsteen, die langs de achterzijde van het molenhuis verrees (afb. 47)⁶⁴.

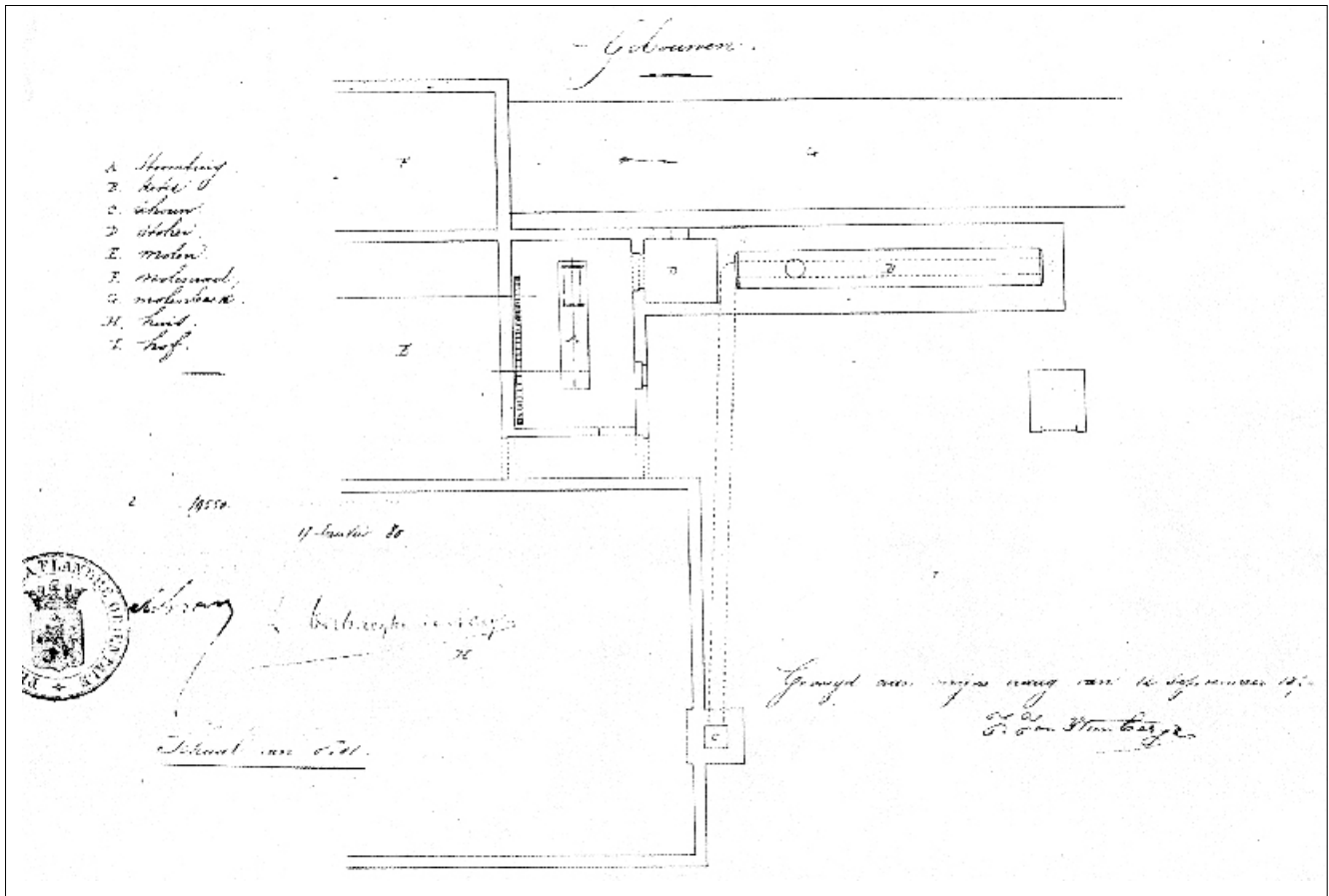
De oliewatermolen, die nog op waterkracht werkte, kreeg in 1895 een agrarische bestemming. In 1920 liet Victor de molen en

hoeve over aan zijn zoon Firmin Van Steenberge (afb. 48) en zijn echtgenote Maria De Muyter. Zij zorgden vermoedelijk voor de installatie van een turbine, waardoor de drijfkracht van de molen werd opgedreven tot 30 P.K. en meer. Op 12 augustus 1947 werd de hele site overgedragen aan Gerard Van Steenberge-Lion, zoon van Firmin, terwijl zijn moeder, inmiddels weduwe, het vruchtgebruik genoot.

Gerard zette tot in de zestiger jaren van de vorige eeuw de molenaarstraditie verder. Nog in 1959 zorgde een motor voor de aandrijving van een cilindermolen, terwijl de watermolen met ijzeren schoepenwiel ook aanwezig was. Volgens de huidige eigenaars, het echtpaar Van Der Schueren-Lion en uitbaters van de bekende doe-het-zelfzaak langs de Aalstersesteenweg, liet Gerard Van Steenberge kort na W.O.II reeds een deel van de molen (stoomtuigen en schouw?) afbreken. Het drassige weiland met tal van bronnen, links van de hoevegebouwen, liet hij in de vijftiger jaren indammen en tot visvijver omvormen. Zijn belangstelling voor mechanica

⁶³ AKG, doc. 219, Smeerebbe-Vloerzegem, 1858, 1875; doc. 212, dl. 1, art. 5; art. 262; dl. 4, art. 664; de familie Van Steenberge is vandaag nog verwant met de bekende brouwerij uit Ertvelde.

⁶⁴ RABW, Provinciebestuur vanaf 1870, nr. 2/5131/66.

Afb. 47: grondplan van de watermolen te Smeerebbe-Vloerzegem met woning en inplanting van het machine- en ketelhuis en schoorsteen, d.d. 12 september 1879

zorgde ervoor dat hij in 1963-1964 de hoger genoemde kleine “poel” liet dempen om op deze plaats in L-vorm, haaks op de oude hoevegebouwen, een werkhuis (Sectie B 360^a, 592 m²) op te richten. In 1975 werd het gebouw, dat ooit als oliemolen dienst deed, afgebroken. De onderste baksteenlaag van het gebouw is vandaag nog zichtbaar. Ook het oude molenhuis werd in 1976-1977 vervangen door nieuwbouw, inmiddels opnieuw in de stellingen voor een grondige verbouwing (april 2003). Behalve het waterinterval, waar het rad stond (de turbine zou nog onder het

wateroppervlak aanwezig zijn) en de oude zandstenen fundering van de graanwatermolen is er heden nog weinig herkenbaar van wat ooit een mooie molensite was in het groen glooiend landschap van Smeerebbe-Vloerzegem (afb. 49)⁶⁵.

6.8. Viane

Op de “Kautermeersch” (vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw de “Achterste Kasteelmeersch”, in de 20ste eeuw de Molenstraat) te Viane ligt de watermolen die zijn drijfkracht onttrekt van een zijtak van de Mark, een zijrivier van de Dender en die volgens L.

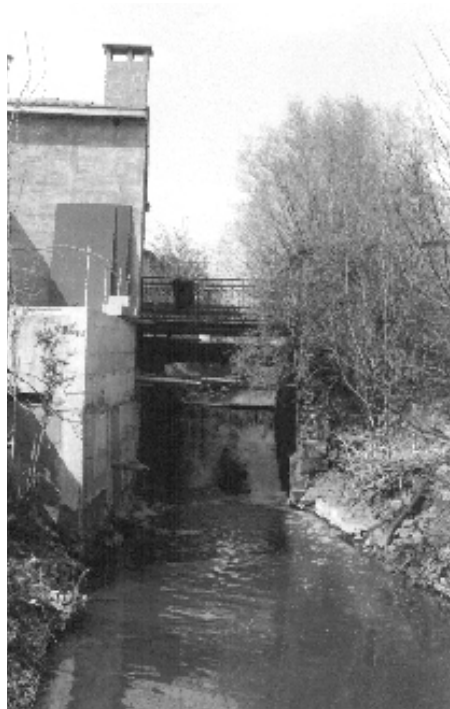
Goeminne in oorsprong teruggaat tot 1293 (afb. 48). Op 4 juni van dat jaar kocht de abdijs van Sint-Klara te Gentbrugge voor 100 pond te Viane het belangrijk goed te Koudenberg, 63 bunder (95.000 m²) groot, van Geraard, Heer van Viane en Ophasselt, en zijn vrouw Maroie. In de oorkonde werd gesproken over de oprichting van een oliewatermolen: “Ende op den viver ten Coudenberghen hebben we gheorloft der abtessen ende den convente...dat si moghen setten eene slachmolen...”. Hieruit kon niet het bouwjaar van de molen worden afgeleid⁶⁶.

⁶⁵ *Bouwen door de eeuwen heen...*, pp. 425-426; AKG, doc. 212, Smeerebbe-Vloerzegem, dl. 6, art. 1339; inlichtingen verstrekt door de huidige eigenaars, het echtpaar Vanderschueren-Lion (3 april 2003).

⁶⁶ L. GOEMINNE, *De bouw van een oliewatermolen te Viane, kort na 1293*, in *Het Land van Aalst*, jg. 33, 1981, nrs. 1-2, p. 86.

Afb. 48: Firmin Van Steenberghe met kind bij de deuropening van de molen (eerste kwart 20ste eeuw)

Afb. 49: de plaats waar vroeger het waterrad stond bij de watermolen van Smeerebbe-Vloerzegem (april 2003)

In de penningkohieren uit 1571 komt opnieuw het Hof te Koudenberg (vermeld als: “*Hof van Cauwenberghe*”) ter sprake. Het goed, thans 65 bunder groot, omvatte een huis, schuren en stallen en werd door het Sint-Klaraklooster verpacht aan Gillis Vande Huffele. De molens zelf (het gaat over een graan- en oliewatermolen) worden het jaar daarop vernoemd: “*Steven Stalpaerts houdt beede de muelens deen ten coorne ende den anderen slachmuelen competerende zijne majesteit ten prijze van 262 gulden tsaers, boven 12 rassieren voor erfelijcke rente...*”. Hieruit moet blijken dat de Markmolens in de tweede helft van de 16de eeuw niet langer in het bezit waren van de

graaf van Egmont, heer van Viane en Moerbeke, maar geconfisqueerd waren door de koning van Spanje⁶⁷.

In een document d.d. 10 oktober 1783 wordt Joseph de Bilde vermeld als pachter van de “*watermeulen tot Viaene*”⁶⁸. De voornoemde oliewatermolen was dus inmiddels gesupprimeerd. Ook bij het proces-verbaal van afpaling van de gemeente Viane op 28 maart 1819 was slechts sprake van een graanwatermolen, die toebehoorde aan baron Eustache-Joseph de Blondel de Beauregard (1775-1848) uit Viane en verpacht werd aan Theodoor Orins. Volgens de eerste kadastrergegevens bestond de hele site uit een watermolen (Sectie A

610bis, 50 m²) en een woonhuis met erf (Sectie A 610, 480 m²). De stuwvijver werd gevormd door een uitstulping die de Mark maakte (wat ook vandaag nog de feitelijke toestand is) voor het rivierwater langs het waterrad werd geleid. Baron Lamoral-Alfred de Blondel de Beauregard (1811-1876) erfde in 1848 de hele molensite van zijn vader. Gedurende de hele 19de eeuw werd door de pachters van de baron op traditionele wijze verder gemalen. Pas nadat baron Alphonse-Marie-Ernest de Blondel de Beauregard (1848-1912) de nieuwe eigenaar was geworden, zou hierin verandering komen. Volgens het Archief van het Kadaster werd in 1889 het molenhuis (Sectie A 610^a, 360 m²) gedeeltelijk verbouwd en in 1900 de molengebouwen langsheen de spuiikom aanzienlijk uitgebreid met 220 m². Hierbij werd een stoomhuis opgetrokken, zodat nu ook kon gemalen worden op mechanische drijfkracht. Deze werd nogmaals opgedreven door de plaatsing van twee waterturbines (Constructions Electriques de France) in 1905⁶⁹.

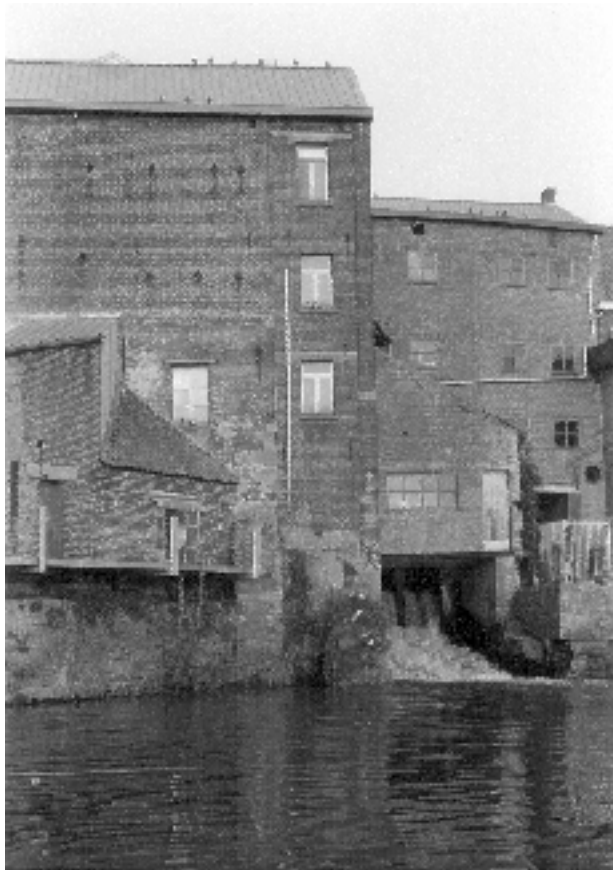
Op 23 september 1919 werden voor notaris François Rens de graanwatermolen, met molenhuis en afhankelijkheden, de tuin en weilanden door Marie-Hortense van Belle (1869-1939), de weduwe van Alphonse-Marie-Ernest de Blondel de Beauregard, en haar zoon Edouard-Albert (1892-1931) van de hand gedaan. De nieuwe eigenaar-uitbater werd Pierre Driscart (†1937). Hij stamde af van een bekende molenaarsfamilie uit de streek (cfr. de zogenaamde

⁶⁷ F. DE CHOU, *op. cit.*, pp. 10-11; J. DE BROUWER, *op. cit.*, p. 211.

⁶⁸ SAG, *Fonds Napoléon De Pauw*, nr. 4384.

⁶⁹ *Inventaris van de wind- en watermolens...*, pp. 103-104; AKG, doc. 212, Viane, dl. 1, art. 565; dl. 3, art. 1024.

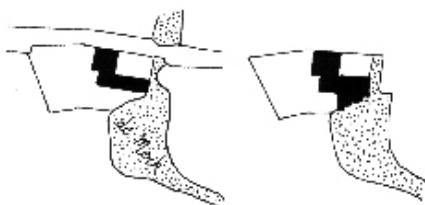
Afb. 50: achterbouw van de voormalige watermolen van Viane (april 2003)

“Driscartmolen”, eveneens op de Mark gelegen). In 1928 liet hij de graanmolen met twee bouwlagen optrekken. In de dertiger jaren van de vorige eeuw werd de site omgebouwd tot een cilindermaalterij (plaatsing van vier en twee cilinders respectievelijk in 1932 en 1937, en nogmaals in 1946) (afb. 51, 52, 53). Het familiebedrijf kwam toen in handen van Victor Driscart (1892-

1964) (afb. 54) en zijn zuster Maria (1898-1990). Beide huwden respectievelijk met Marta Mertens (1902-1952) en diens broer Karel (1900-1977). Beide echtparen wisten de onderneming uit te bouwen tot een industriële maalderij. In 1938 werd het bedrijfsareaal uitgebreid met 300 m² en werd er vooreerst over de Mark gebouwd. Tijdens het Interbellum werkten zestien mensen in de maalderij. Na W.O.

II werd hun aantal gehalveerd. De stoommachine moest vanaf circa 1930 plaats ruimen voor een armgasmotor. In 1934, 1939 en 1946 werden telkens dieselmotoren (Carels, ABC in 1968) geïnstalleerd. Op 17 januari 1940 kreeg “Meunerie & Cylindres Victor Driscart et Charles Mertens” van het Oost-Vlaamse Provinciebestuur de toestemming om een tweede dieselmotor van 60 P.K. in haar bedrijf te plaatsen. Op dat ogenblik telde de graanmaalterij twee watertrubines, twee koppels maalstenen, zes dubbele cilindres, één haverpletter, één dieselmotor van 50 P.K. en één dynamo van 220 V en 16 Ampère. De nieuwe dieselmotor uit 1939 zou, net voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, gedurende vier maanden dag en nacht gewerkt hebben om al het graan van de lokale boeren te malen, zodat niets in handen zou vallen van de vijand. De huizen naast de maalderij werden opgetrokken door een verwant Leon Driscart, die in het achterliggende bedrijfsgebouw vanaf 1932 een weverij uitbaatte.

In 1953-1954 werd de maalderij aanzienlijk uitgebreid met 823 m² nieuwbouw. Na een degelijke opleiding aan de maalschool te Gent, nam Charles Mertens (°1925), zoon van Karel, in 1956 de leiding van de familieonderneming op zich.

1900 (schets 6)

1938 (schets 15)

1953 (schets 12)

Afb. 51: de maaldrijgebouwen langs de straatzijde (1949)

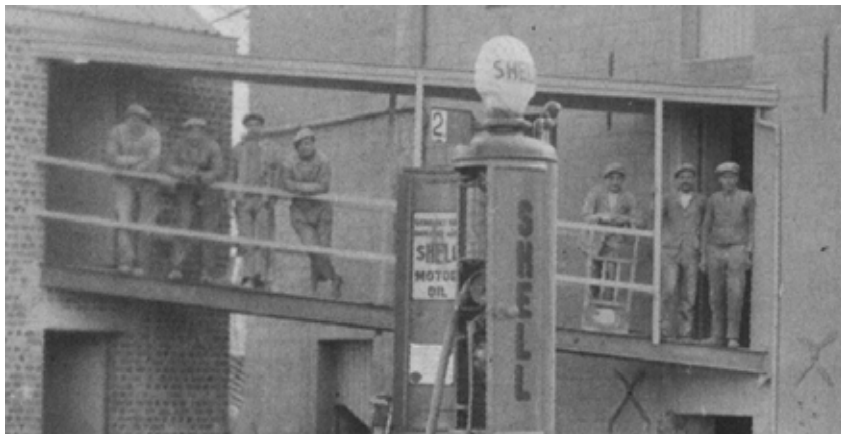
Afb. 52: achterzijde van de maaldrijgebouwen en stuwvijver met Charles Mertens in het bootje (40' er jaren van de 20ste eeuw)

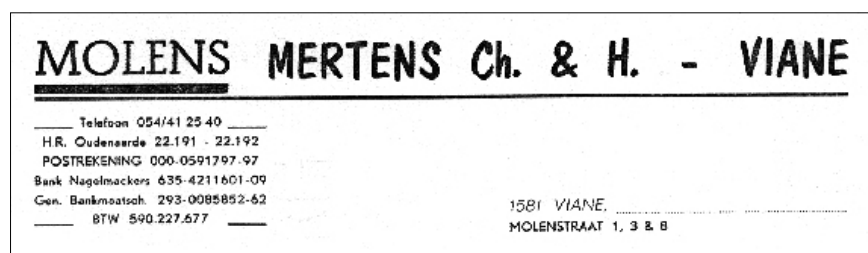
Afb. 53: naast de vrachtauto werd ook nog gebruik gemaakt van paard en kar voor het laden en lossen (40' er jaren van de 20ste eeuw)

Hij associeerde zich met zijn jongere broer Honoré en werkte voortaan onder de firmanaam “*Molens Mertens Ch. & H.*” (afb. 55). In 1963-1964 introduceerde Mertens de pneumatische transport, waardoor dubbel zoveel kon gemalen worden. De molen, inmiddels bekend onder de benaming “*Mertensmolen*”, kon op volle capaciteit tot 1.700 kilogram tarwe per uur malen. Het hoge silogebouw was onderverdeeld in 11 kleine silo's van elk 100 ton. Het aanbod van graan in de zestiger jaren van de voorbije eeuw was zo groot dat Mertens genoodzaakt was achter zijn woning aan de Edingseweg nr. 408 een supplementaire silo van 1.000 ton op te richten. Deze silo was beter aangepast aan het inlandse, meestal vochtige graan (het overige graan was meestal afkomstig uit de Verenigde Staten en Canada). De verdere modernisering van het machinepark in de maalderij eiste steeds opnieuw zware investeringen, terwijl het rendement daalde. Maar vooral door gebrek aan opvolging besloot Charles Mertens in juli 1992 dan ook te stoppen met zijn bedrijf. Het hele complex, zware bakstenen gebouwen van vier bouwlagen onder zadeldaken, stond een aantal jaren te koop en kwam tenslotte toe aan Herman Merckaert, een aangetrouwd familielid. De toekomst van de site is nog onduidelijk, maar er is sprake van de uitbouw van een streekmuseum van oude werktuigen en machines in de vroegere maalderijgebouwen⁷⁰.

⁷⁰ *Bouwen door de eeuwen heen...*, p. 439; A. VER ELST, *De watermolens van Antwerpen en Vlaanderen in beeld*, Zaltbommel (Ned.), 1979, nrs. 23, 24; *Inventaris van het Oostvlaams Molenpatrimonium 1977*, Wachtebeke, 1977, pp. 59-60; AKG, doc. 212, Viane, dl. 6, art. 1415; inlichtingen verstrekt door de vorige eigenaar-uitbater Charles Mertens (16 april en 28 mei 2003). De Mertensmolen werd in 1996 door de v.z.w. TSAP uit Rotselaar goed bevonden voor de productie van elektriciteit op kleinschalige basis (zie desgewenst: *Watermolens als “potentiële kleinschalige waterkrachtcentrales” toegepast op de Mark*”, in *Molenecho's*, jg. 24, 1996, pp. 199-200); er zijn nog acht watermolens op de Mark gelegen, met name in Mark (2), Sint-Pieters-Kapelle (1), Herne (2), Tollembeek (2) en Galmaarden (1); PAG (Provinciaal Archief Oost-Vlaanderen Gent), Provinciebestuur vanaf 1900, Bestand 8, 8^e afdeling A, nr. 690.

Afb. 54: rechts van de benzinepomp op de loopbrug staat Victor Driscart (met snor) (Interbellum)

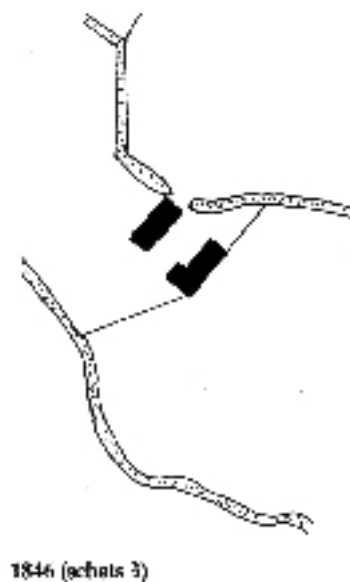

Afb. 55: briefhoofd van een factuur van de maalderij "MOLENS MERTENS Ch. & H. - VIANE"

de buurt. Op de site stonden twee gebouwen (Sectie B 182), met 500 m² grondoppervlakte. De molen had een langgerekt rechthoekig grondplan, kwam pal op de beek uit en lag tegenover het molenhuis in L-vorm. Zoals hoger vermeld, waren er problemen met de aanvoer van water, daarenboven was er in 1818 ook sprake van dringende reparaties en onderhoud. Wellicht bracht de combinatie tussen de lage productiviteit en de hoge onderhoudskosten de graaf ertoe in 1846 de gebouwen te laten afbreken en de vrij gekomen ruimte aan te wenden als weiland⁷².

6.10. Zarlardinghe

Ten noorden van de kerk van Zarlardinghe, staan langs de plaats "Plankeveld", thans Molenstraat, de leegstaande gebouwen van de

6.9. Zandbergen

Hoewel er in het werk van R. Cromphaut over de geschiedenis van Zandbergen sprake is van twee watermolens in deze gemeente, kon dit onderzoek slechts één enkele site traceren.

In de penningkohieren uit 1571 staat vermeld: "Adriaen Van(den) Assche heeft een waterslachmueleken staende op een beexken gheestimeert op 20 pond". Het betrof een oliemolen met een zeer minieme kadastrale waarde die toebehoorde aan de adellijke familie de Lalaing, die haar residentieel kasteel in het dorp had. Nabij de site zouden twee

molenvijvers gelegen hebben die verpacht werden. In een document op datum van 18 april 1779 wordt Judocus Van Neijgen als pachter van de molen genoemd⁷¹. Met de eerste kadastrale opmetingen op de "Rauwenacker" te Zandbergen op 25 februari 1818 werd inderdaad een watermolen, eigendom van graaf de Lalaing uit Brussel, opgetekend "situé sur une petite rivière dont l'eau provienne d'une fontaine ou il manque souvent d'eau et qui cause une interruption dans le service". Ging het hier om dezelfde molen? De watermolen stond immers in voor het malen van graan en op het Primitief Plan uit 1828 zijn geen stuwvijvers in

⁷¹ F. DE CHOU, *op. cit.*, pp. 10, 13; J. DE BROUWER, *op. cit.*, p. 213; SAG, *Fonds Napoléon De Pauw*, nr. 4384; R. CROMPHAUT, *Zandbergen onverzonden. De geschiedenis van Zandbergen*, Dendermonde, 1996, pp. 128-129: deze auteur spreekt hier over twee watermolens, waarvan één gelegen aan de Molenbeek en die uitgebaat werd door de familie Van Liefferinge, in de volksmond bekend als de familie "Van Waetermeulens".

⁷² AKG, doc. 212, Zandbergen, dl. 2, art. 294; *Inventaris van de wind- en watermolens...*, pp.109-110; het bundel nr. 1800 van het familiearchief van de Lalaing, dat gedeponereerd werd in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, bevat gegevens over de wind- en watermolens van de graaf te Zandbergen, in A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Inventaire des Archives de la famille de Lalaing*, Brussel, 1970, p. 276.

graanwatermolen van de familie Deportemont (afb. 56). In 1962 zou door de eigenaars een balk met het jaar 1413 verwijderd zijn. De oudste vermelding van deze site is echter terug te vinden in de penningkohieren uit 1571: *“Antheunis Lombaert heeft eenen watermuellen gheleghen beneden de kercke deser prochie met eenen vijvere ende dammen daer aen clevende groot al tsamen vier dachwant en half stjaers geestimeert op 84 ponden”*. Volgens F. De Chou zou de molen vermoedelijk deel uitgemaakt hebben van de villa *“Saroldingas”*, die opgenomen werd in de lijst van de goederen van de abdij van Lobbes in 866⁷³.

Met het opstellen van het proces-verbaal van afpaling van de

gemeente Zarlardinge op 20 januari 1819 werd gewag gemaakt van *“...une usine...mue par l'eau”*. Het ging hier om dezelfde watermolen, die om twee redenen hoger scoorde dan de twee houten windmolens in het dorp: *“d'abord par sa situation rapprochée du centre de la commune et par l'abondance des eaux...”*.

De watertoevoer was inderdaad overvloedig door de aanwezigheid van een stuwvijver, die door twee beken werd gevoed. Op dat ogenblik was Jacobus Franciscus Deportemont eigenaar-uitbater van de molen. Vermoedelijk gaat het om dezelfde molenaarsfamilie die in het midden van de 18de eeuw in conflict kwam met de abt van de Sint-Adriaansabdij. Er was sprake van *“den meulenaer Portemont, maelende op eenen waetermeulen,*

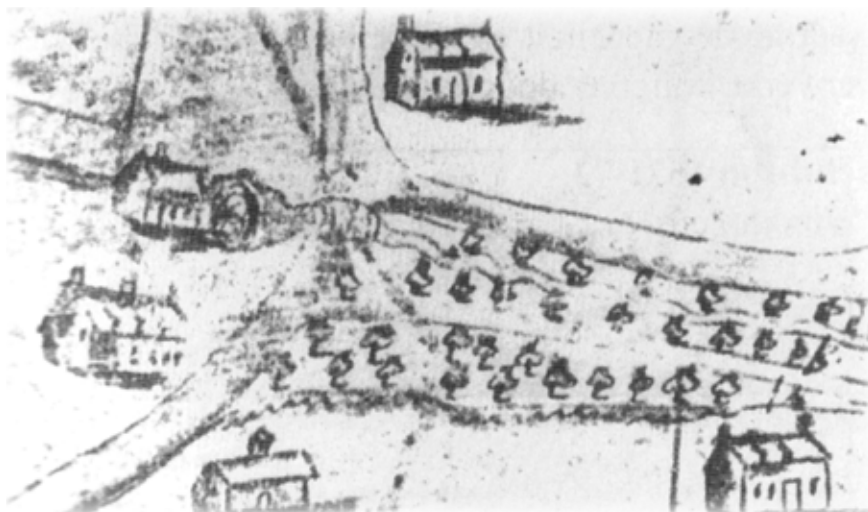
die tot heden gedooght en is gheworden cooren te maelen, sigh emancipeerde steenen te leggen om terve te maelen...” (26 juni 1753). De prelaat liet Deportemont oogluikend toe rogge te malen, maar verbood hem tarwe, dat fijner meel leverde, te malen door beroep te doen op zijn privilege⁷⁴ (afb.57). De eerste kadastergegevens vermelden dat Joanna Catharina De Nayer, de weduwe van Jacobus Franciscus, op het *“Planckeveld”* in het bezit was van een *“graenmolen”* (Sectie A 843, 50 m²), een huis met erf (Sectie A 842, 670 m²), een tuin (Sectie A 844, 580 m²), een boomgaard (Sectie A 841, 1.760 m²), een partij land (Sectie A 840, 5.080 m²) en een stuwvijver (Sectie A 846, 3.080 m²). Naderhand zou haar zoon Pieter Antoon Deportemont (1793-1863)

Afb. 56: de maalterijgebouwen van de familie Deportemont (1976)

⁷³ F. DE CHOU, *op. cit.*, pp. 10, 13; *Bouwen door de eeuwen heen...*, p. 460.

⁷⁴ *Inventaris van de wind- en watermolens...*, p. 111; E. SOENS, *op. cit.*, p. 238.

Afb. 57: de watermolen van Zarlardinge volgens het landboek van 1760

de molenaarstraditie op zich nemen. De waterkracht werd enkel aangewend voor het malen van graan⁷⁵. Hierin kwam verandering, nadat zijn zoon, François Deportemont (1831-1904) op 1 februari 1862 voor notaris D'Harveng het familiebezit op zijn naam kwam te staan. Hij besloot de molen uit te bouwen tot een moderne onderneming met grotere drijfkracht. Op 30 september 1867 verzocht hij het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen de autorisatie om een stoommachine van 10 P.K. (constructeur: Rolland uit Hensies) en dito ketel van 4 atm.

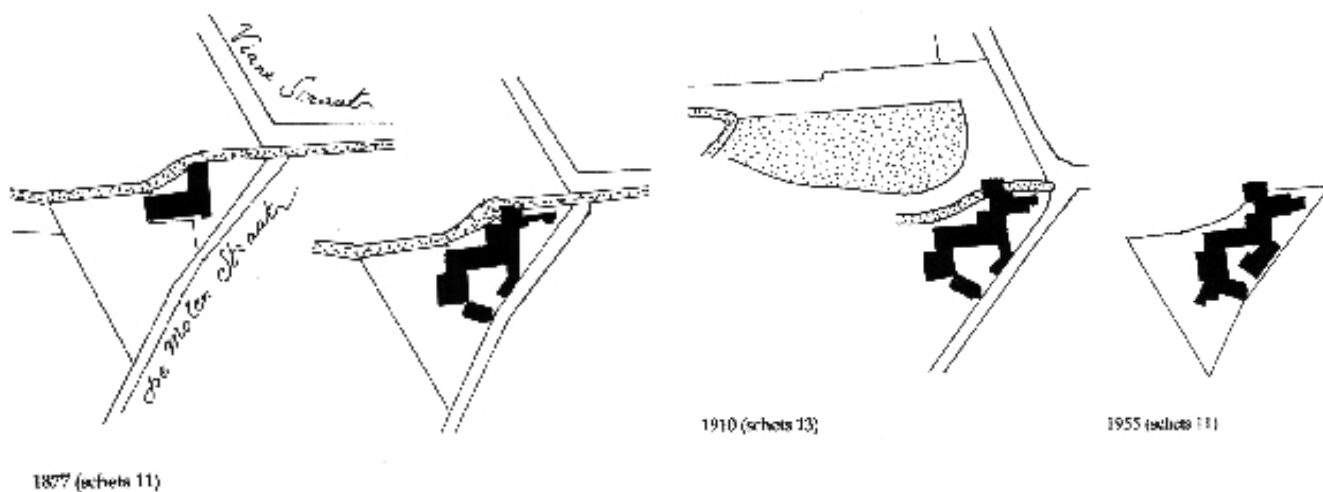
(constructeur: Cammaert uit Quaregnon) in zijn bedrijf te mogen plaatsen. Pas een jaar later, op 15 september 1868, kreeg hij de toestemming bij zitting van de gemeenteraad van Zarlardinge; de Bestendige Deputatie volgde zijn advies op 25 november (afb. 58).

Met de mechanisatie van de watermolen vond een belangrijke bedrijfsuitbreiding plaats. De molen (Sectie A 843^a) werd langs de beek uitgebreid met een machine- en ketelhuis en een 15 meter hoge schoorsteen (samen 50 m²), terwijl rond het oude molenhuis 420 m²

nieuwe bakstenen gebouwen van één tot twee bouwlagen onder zadeldaken werden opgetrokken. Het hele complex kreeg hiermee een willekeurige vorm rond een centraal binnenplein, dat enkel langs de straat toegankelijk was. In één van de nieuwe gebouwen werd nu ook een oliestamperij ingericht.

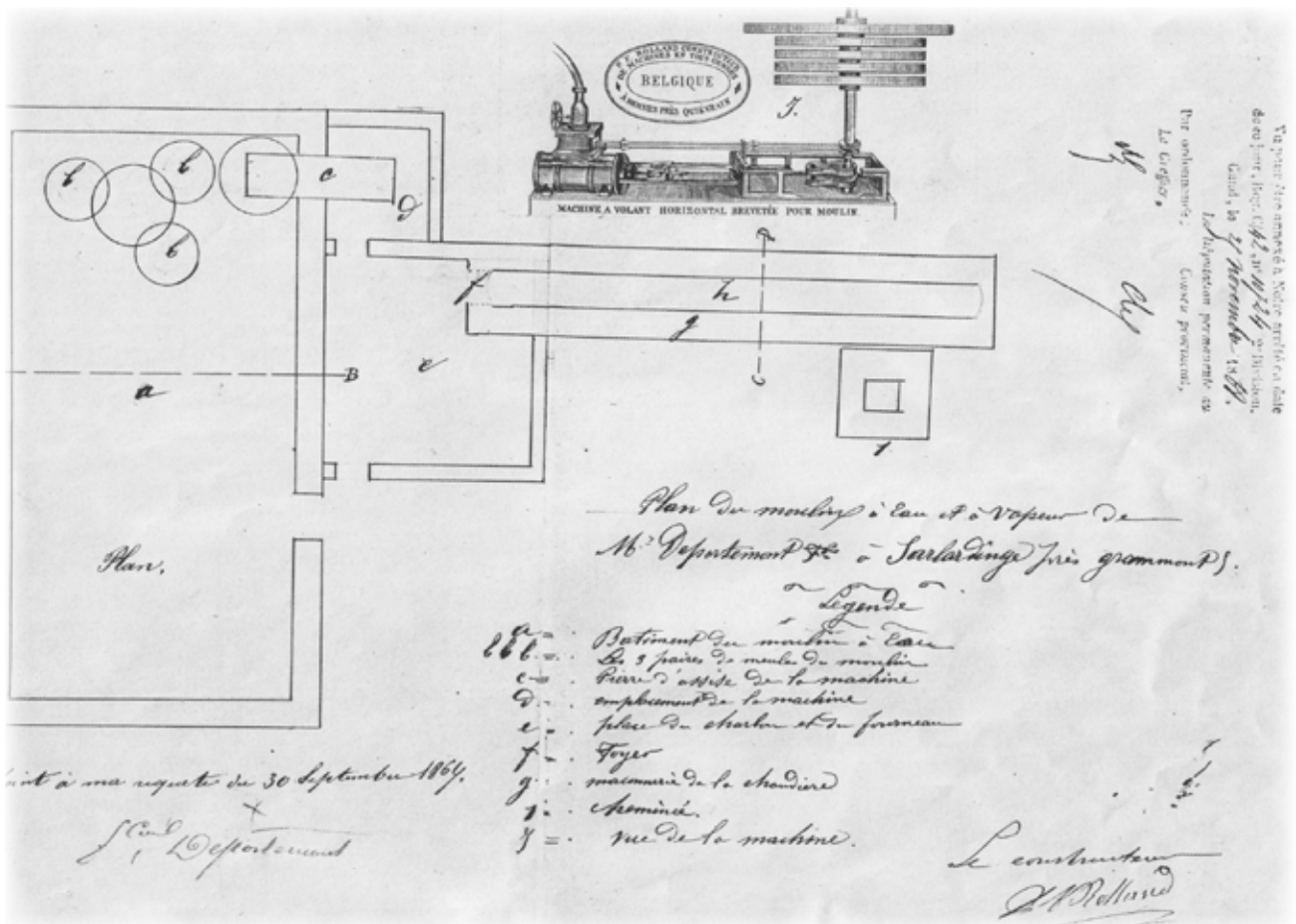
Na het overlijden van François Deportemont in 1904, zette zijn zoon Emiel (1870-1955) de taak van zijn vader verder. Drie jaar later liet hij de maalderijgebouwen verhogen en uitbreiden met 275 m² (het jaartal 1907 is door middel van muurankers aangegeven in de zijgevel). Tijdens deze bouwcampagne werd door middel van troggewelven tussen I-balken over de Molenbeek gebouwd⁷⁶.

In 1908 plaatste de molenaar een waterturbine van het merk "Hercule-Progrès", maar deze zou naderhand verwijderd zijn wegens onvoldoende watertoevoer. In 1921-1922 werd de mechanische drijfkracht opnieuw opgedreven, terwijl de site bij het Kadaster voortaan aangeduid werd als "graanmaalderij" (vermoedelijk werd het stampen van olie gestopt). In 1929 werd de oude stoommachine ontmanteld en werd de drijfkracht geleverd door een elektrische motor. Tijdens de jaren 1932-1942

⁷⁵ AKG, doc. 212, Zarlardinge, dl. 1, art. 416.

⁷⁶ AKG, doc. 219, Zarlardinge, 1862; doc. 212, dl. 1², art. 1322; RAG, Provinciebestuur 1850-1870, nr. 1555.

Afb. 58: grondplan van de watermolen van François Deportemont met situering van de stoommachine- en ketel en de fabrieksschouw (30 september 1864)

werd gebruik gemaakt van een armgasmotor.

Met Gaston Deportemont (1910-1987) (afb. 59), zoon van Emiel, aan het hoofd in 1955, werd niet langer gebruik gemaakt van het watergemaal. In de gebouwen langs de straatzijde liet hij een silo onder een plat dak oprichten.

Het is zijn zoon, Daniël (° 1940) die in 1980 de bedrijfsactiviteiten van de inmiddels semi-industriële cilindermaaldery stopzette. De gebouwen werden nog gebruikt als drankopslagruimte, maar staan nu nagenoeg leeg.

Vandaag staan alle gebouwen nog overeind, behalve de vierkanten fabrieksschouw, die wegens instortingsgevaar in 1986 grotendeels werd neergehaald (afb. 60). Het metalen bovenslagrad, circa 1,5 x 2,2 meter groot, is nog aanwezig en rust op een zandstenen basis, doch in het interieur is de oorspronkelijke installatie nagenoeg verdwenen⁷⁷. Ook het grote Christus-aan-het-Kruisbeeld onder een schilddakje werd na de aanrijding van een vrachtwagen flink beschadigd. Na enige restauratie door de eigenaars, staat het nu tegen

de straatgevel van de molen. Ondanks deze verminkingen, vormt de hele molensite met zijn fraaie stuwvijver en achterliggende beeklandschap een aangenaam rustpunt aan de rand van de dorpskom van Zarlardinge. Ook één van de zonen van de huidige eigenaar wil het geheel intact houden⁷⁸. De site met onmiddellijke omgeving blijft de moeite waard om als industrieel-archeologisch relict wettelijk te worden beschermd. Mits een nieuwe bestemming (bijv. tentoonstellingsruimte, agrarisch of streekmuseum, ambachtelijk

⁷⁷ AKG, doc. 212, Zarlardinge, dl. 4, art. 1323; *Bouwen door de eeuwen heen...*, p. 460.

⁷⁸ AKG, doc. 212, Zarlardinge, dl. zonder nr., art. 1323, 1630; inlichtingen verstrekt door Bart Deportemont (januari 2003). Over deze site is al heel wat verschenen: P. BAUTERS, R. BUYSE, *Inventaris Oost-Vlaamse watermolens*, Gent, 1980, p. 183; F. DE CHOU, *Een kennismaking met Zarlardinge*, in *Tijdschrift voor Toerisme in Oost-Vlaanderen*, jg. 39, 1990, p. 76; *Inventaris van het Oostvlaams Molenpatrimonium 1977...*, p. 62; A. VERELST, *op. cit.*, nrs. 24-25. Een persartikel van W.I.A.G.E.R. verscheen in 1982 in de lokale pers onder de titel: "De teleurgang van de waterhoek te Zarlardinge", meer recent "Zarlardingse molen maalt niet meer" in *Het Volk*, 19 augustus 1997.

Afb. 59: Gaston Deportemont (1910-1987)

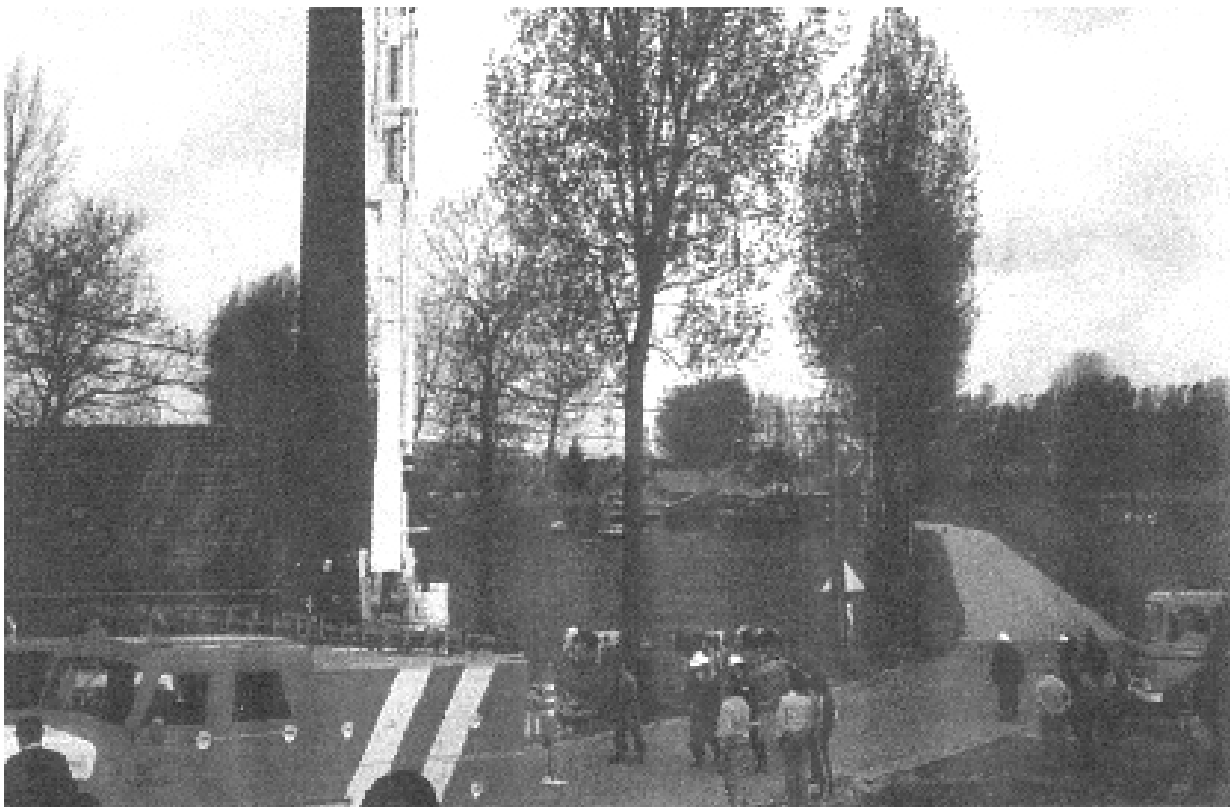
bedrijf...), zou deze oude watermolen een nieuw leven kunnen aanvangen.

7. Slotbeschouwing

De stad Geraardsbergen en negen van haar deelgemeenten bezaten eertijds een rijk watermolenpatrimonium. Een meerderheid aan molens stamde uit de Middeleeuwen en bleef werken tot in de 19de eeuw. Het succes van de mechanische drijfkracht betekende tegelijk voor velen van hen het einde. De sites die technisch werden gemoderniseerd wisten stand te houden tot in de vorige eeuw. Innovatie en expansie zorgden evenwel voor een vermindering of verdwijning van het oorspronkelijke molenbedrijf. In de stedelijke omgeving is quasi alles verloren gegaan. Het grootste verlies is de afbraak van de drie binnenmolens op de

Dender, die moesten wijken voor een bevaarbare waterloop. Een project waarbij het nut vandaag in vraag kan gesteld worden, gezien het matige gebruik van de binnenscheepvaart. Deze watermolens droegen overigens in belangrijke mate bij tot de schilderachtige omgeving van de site, een gemiste kans voor het hedendaagse toerisme. Ook het volledig verdwijnen van de grootste watermolen, met name de “Vliegmolen” te Nederboelare, als het ware de wieg van de Industriële Revolutie te Geraardsbergen, is betreurenswaardig. De technische herinrichting van de oude watermolen van Ophasselt zou perfect te realiseren zijn, terwijl de binnenruimten van de maalderijen te Viane en Zarlardingse museologische mogelijkheden kunnen bieden.

□

Afb. 60: een deel van de fabrieksschouw werd in 1986 neergehaald